

อัตลักษณ์แห่งระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์อิสลาม

มุหัมมัดรอฟลี แวหะมะ¹

กาเดร์ สะอะ²

บทคัดย่อ

การวิจัยทางประวัติศาสตร์เป็นการวิจัยที่มุ่งค้นหาข้อเท็จจริงในอดีตของมนุษย์ผ่านระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์เพื่อสะท้อนความจริงเกี่ยวกับอดีตที่ถูกต้องใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด ประวัติศาสตร์อิสลามก็เหมือนกับประวัติศาสตร์ทั่วไปซึ่งมีระเบียบวิธีและกระบวนการสืบค้นหาข้อมูลอย่างเป็นระบบ แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากประวัติศาสตร์อิสลามมีอัตลักษณ์เฉพาะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ในยุคต้นของอิสลามซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างใกล้ชิด จึงมีระเบียบวิธีบางอย่างที่แตกต่างกับระเบียบวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ทั่วไป บทความนี้ประสงค์ที่จะนำเสนอลักษณะเฉพาะบางประการของระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์อิสลามใน 4 ประเด็นหลัก คือการแบ่งระดับหลักฐาน การตรวจสอบข้อเท็จจริงของหลักฐาน การวิพากษ์หลักฐานตลอดจนการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์อิสลาม จากการศึกษาพบว่าระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์อิสลามมีความแตกต่างกับประวัติศาสตร์ทั่วไปในบางประการ แต่อย่างไรก็ตามความแตกต่างดังกล่าวนี้ยังคงรักษากรอบของความเป็นวิชาการที่ไม่ทำให้ความน่าเชื่อถือของประวัติศาสตร์อิสลามลดน้อยถอยลงแต่ประการใด

คำสำคัญ: ระเบียบวิธี, ประวัติศาสตร์อิสลาม, ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์

¹ Ph.D. (Islamic Studies), อาจารย์ประจำภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

² Ph.D. (Islamic Studies), ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

The Unique Islamic Historical Methodology

Muhammad Roflee Waehama¹

Kader Sa-ah²

Abstract

Historical research aims to find historical facts of the human beings through historical methodology to reflect the facts of the past that is closer to the truth. Even though, Islamic history is like a general history that applies methodology and systematic inquiry data processing, nevertheless, it has its own identity, especially in the early Islamic history, which is closely related to the religion. However, it has some methods that are different from general history methodology. This article intends to present some aspects of Islamic methodology in four main areas; classification of evidence, examination of evidence, criticism as well as interpretation of Islamic historical evidence. The study found that the Islamic historical methodology is quite different from that of general history in some aspects. Such differences are still preserved for the academic accuracy and as such do not reduce the credibility of Islamic history.

Keywords: Methodology, Islamic History, Historical Facts.

¹ Ph.D. (Islamic Studies), Lecturer of Islamic Studies Department, College of Islamic Studies, Prince of Songkla University Pattani Campus

² Ph.D. (Islamic Studies), Assistance Professor of Islamic Studies Department, College of Islamic Studies, Prince of Songkla University Pattani Campus

บทนำ

การวิจัยประวัติศาสตร์ (Historical Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งค้นหาความจริงในอดีตของมนุษย์ด้วยข้อมูลหลักฐานเพื่อสร้างความรู้ใหม่ในการอธิบายอดีตอย่างเป็นระบบ (อดิสร ศักดิ์สูง, 2552: 168) การได้มาซึ่งข้อเท็จจริงในอดีตจะต้องอาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์ในการสืบค้นข้อมูลอย่างเป็นระบบ วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Method) จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ทั่วไปหรือประวัติศาสตร์อิสลาม วิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อให้ได้คำตอบที่เชื่อว่าสะท้อนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอดีตที่ถูกต้องใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด ประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาเรื่องในอดีต ข้อเท็จจริงในอดีตจึงมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก ประวัติศาสตร์ไม่อาจถือเป็นประวัติศาสตร์ได้หากปราศจากข้อเท็จจริงในอดีต แต่อย่างไรก็ตามชุดข้อเท็จจริงในอดีตทั้งหมดไม่ได้หมายความว่า เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด (Bajaj, 1998: 177) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องหรือประเด็นที่นักวิจัยต้องการจะศึกษา ชุดข้อเท็จจริงหนึ่งอาจเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรืออาจไม่เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในเวลานั้นแต่อาจเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในอนาคตก็ได้

ในบทความนี้ใคร่ขอนำเสนอวิธีการทางประวัติศาสตร์อิสลามบางประการที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีความแตกต่างกับประวัติศาสตร์ทั่วไป โดยจะนำเสนอใน 4

ประเด็นหลักคือ การแบ่งระดับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อิสลาม การตรวจสอบข้อเท็จจริง การวิพากษ์วิไลและการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์อิสลาม

1. การแบ่งระดับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อิสลาม

นักประวัติศาสตร์ได้ให้นิยามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไว้มากมาย แต่โดยสรุปแล้ว คือข้อสนเทศที่สามารถใช้เป็นเครื่องนำทางในการศึกษา สืบค้น แสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตของมนุษย์ ซึ่งมักแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร (Written Sources) หลักฐานที่เป็นวัตถุ (Monument Sources) และหลักฐานที่เป็นคำบอกเล่า (Oral Sources) (เฉลิม มลิตา, 2523:16) สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์อิสลามโดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์อิสลามในยุคกลางส่วนใหญ่ มักจะอยู่ในรูปลายลักษณ์อักษร ซึ่งนิพนธ์ขึ้นโดยนักปราชญ์มุสลิมในอดีตไว้มากมาย

สำหรับหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยทั่วไปจะแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. หลักฐานปฐมภูมิ (Primary Sources) หรือหลักฐานชั้นต้นหมายถึงหลักฐานดั้งเดิมที่เกิดขึ้นพร้อมกับเหตุการณ์นั้นจริง ๆ หรือหลักฐานที่บันทึกไว้โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง หรือผู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง

2. หลักฐานทุติยภูมิ (Secondary Sources) หรือหลักฐานชั้นรองหมายถึง หลักฐานที่เขียนขึ้นโดยบุคคลที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้นโดยตรง โดยมีการเรียบเรียงขึ้นภายหลังจากเกิดเหตุการณ์นั้น ๆ

ซึ่งผู้เขียนเขียนขึ้นจากหลักฐานชั้นต้น หรือ บันทึกของผู้ที่ได้รับทราบเหตุการณ์จากคำบอกเล่าของบุคคลอื่นมาอีกต่อหนึ่ง

การแบ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ออกเป็นหลักฐานปฐมภูมิและทุติยภูมินั้น สะท้อนถึงการลำดับชั้นความน่าเชื่อถือของหลักฐาน โดยทั่วไปนักประวัติศาสตร์มักจะให้น้ำหนักความน่าเชื่อถือกับหลักฐานปฐมภูมิมากกว่าหลักฐานทุติยภูมิ แต่ความจริงแล้วในบางกรณีหลักฐานทุติยภูมิอาจมีความน่าเชื่อถือสูงกว่าหลักฐานปฐมภูมิก็เป็นไปได้ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวว่า “การแบ่งประเภทของหลักฐานเป็นชั้นต้นและชั้นรอง มีประโยชน์ในการประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐาน หลักฐานชั้นต้นมักได้รับน้ำหนักความน่าเชื่อถือจากนักประวัติศาสตร์มาก เพราะได้มาจากผู้รู้เห็นใกล้ชิดกับข้อเท็จจริง ในขณะที่หลักฐานรองได้รับน้ำหนักความน่าเชื่อถือน้อยลง อย่างไรก็ตาม ไม่ควรถือในเรื่องนี้อย่างเคร่งครัดมากนัก เพราะหลักฐานชั้นต้นก็อาจให้ข้อเท็จจริงผิดพลาดได้ เช่นผู้บันทึกไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงในเหตุการณ์ที่ตนบันทึก หรืออาจจะตั้งใจปกปิดบิดเบือนความจริงเพื่อประโยชน์ของตนหรือคนที่ตนรักเคารพ เป็นต้น ในทางตรงกันข้ามเอกสารชั้นรองที่บันทึกไว้โดยผู้ไม่มีส่วนได้เสีย แม้ว่าห่างไกลจากเหตุการณ์ แต่ก็ตรวจสอบข้อเท็จจริงอย่างถี่ถ้วนแล้ว ก็อาจให้ความจริงที่ถูกต้องกว่าก็ได้” (วรรณ คำปนบุตร, 2559)

เมื่อพิจารณาข้อจำกัดความของหลักฐานปฐมภูมิที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า แหล่งข้อมูลสำคัญทางประวัติศาสตร์อิสลามหลายแหล่งไม่สามารถเข้าข่ายเป็นหลัก

ฐานปฐมภูมิได้เพราะไม่ได้เกิดขึ้นหรือถูกบันทึกขึ้นในเวลาเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้น ตำราประเภทสีเราะฮ์ (อัตชีวประวัติของนบีมุหัมมัด) ตำราประเภทฎออะกอด (นามานุกรมลำดับบุคคล) แม้แต่ตำราหะดีษต่าง ๆ ซึ่งเป็นมรดกอันล้ำค่าในศาสตร์อิสลามก็ไม่อาจเป็นหลักฐานปฐมภูมิสำหรับสีเราะฮ์ของท่านนบี ﷺ ได้ เพราะไม่มีตำราสีเราะฮ์ หรือตำราหะดีษเล่มไหนนิพนธ์ขึ้นในขณะที่ท่านนบี ﷺ ยังมีชีวิตอยู่ ตำราสีเราะฮ์ที่เก่าแก่ที่สุดคือตำราสีเราะฮ์ของอิบนุ อิสฮาก ซึ่งมีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 85-151 ส่วนตำราหะดีษที่เก่าแก่ที่สุดเล่มหนึ่งคือตำราอัลมุวัฏฏอฮ์ของอิมามมาลิก ซึ่งมีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 93-179 หรือ ค.ศ. 711-795 ส่วนอิมามบุคอรีเจ้าของตำราเศาะฮีหฺบุคอรีก็มีชีวิตอยู่ระหว่างปี ฮ.ศ. 194-256 หรือ ค.ศ. 810-870 ไม่เพียงแต่สีเราะฮ์ของท่านนบี ﷺ แม้แต่ประวัติศาสตร์ในยุคของเคาะลีฟะฮ์รอชิดุนทั้งสี่ และประวัติศาสตร์แห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (เรื่องอำนาจระหว่างปี ฮ.ศ. 41-132 / ค.ศ. 661-750) ก็แทบจะไม่มีตำราใดที่เป็นหลักฐานปฐมภูมิ เพราะตำราประวัติศาสตร์อิสลามส่วนใหญ่นิพนธ์ขึ้นในสมัยราชวงศ์อับบาซียะฮ์ (เรื่องอำนาจระหว่างปี ฮ.ศ. 132-656 / ค.ศ. 749-1258) เมื่อนำกรอบหลักฐานปฐมภูมิและหลักฐานทุติยภูมิตามความเข้าใจของนักประวัติศาสตร์ทั่วไปมาใช้กับประวัติศาสตร์อิสลามในยุคต้นค่อนข้างหมิ่นเหม่ต่อความเข้าใจผิดว่าแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์อิสลามในยุคต้นไม่มีความน่าเชื่อถือหรือมีความเชื่อถือน้อย เพราะไม่มีหลักฐานชั้นใดที่เป็นหลักฐานปฐมภูมิเลย ด้วยเหตุนี้นักประวัติศาสตร์มุสลิมส่วนใหญ่เมื่อกล่าวถึงหลักฐานทาง

ประวัติศาสตร์อิสลามในยุคต้นมักจะไม่แบ่งเป็นหลักฐานปฐมภูมิและหลักฐานทุติยภูมิ แต่จะแบ่งเป็นแหล่งข้อมูลหลัก (المصادر الأصلية) และแหล่งข้อมูลเสริม (المصادر التكميلية)

คำว่าแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์หมายถึง หลักฐานอ้างอิงที่เก่าแก่ที่สุดที่ผู้วิจัยสามารถหามาได้เพื่อใช้ในการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ (Al-Hilwani, 1999: 142) ดังนั้นแหล่งข้อมูลหลัก (المصادر الأصلية) ทางประวัติศาสตร์หมายถึง หลักฐานอ้างอิงที่เก่าแก่ที่สุดที่นักวิจัยสามารถหามาได้และมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์โดยตรง ตัวอย่างเช่น แหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับสี่เราะฮ์ของท่านนบี ﷺ ประกอบด้วย อัลกุรอาน ตำราหะดีษ ตำราประเภทอัลตะลาอิล (كتب الدلائل) ตำราประเภทอัลชะมาอิล (كتب الشرائع) ตำราสี่เราะฮ์และมะฆอซีย (كتب السير والمغازي) ตำราประวัติศาสตร์ทั่วไป เป็นต้น (Al-'Umari, 1994: 1/47-70) ส่วนแหล่งข้อมูลเสริมทางประวัติศาสตร์นั้นหมายถึง หลักฐานอ้างอิงจากศาสตร์อื่น ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์มากขึ้น ตัวอย่างเช่น แหล่งข้อมูลเสริมเกี่ยวกับสี่เราะฮ์ของท่านนบี ﷺ ประกอบด้วย ตำราประเภทวรรณกรรม (كتب الأدب) บทกวีต่าง ๆ (دواوين الشعر) ตำราประเภทนามานุกรมบุคคล (كتب الرجال) ตำราภูมิศาสตร์ (كتب الجغرافية) (والتراجم) ตำราฟิสิกส์ (كتب الفقه) ตำราประเภทพงศัพัต (كتب الأنساب) ตำราพจนานุกรมภาษา (معاجم اللغة) เป็นต้น

แหล่งข้อมูลหลักในอีกนัยหนึ่งหมายถึง ตำราที่เขียนขึ้นโดยใช้สายรายงาน (السند) ('Abdullah Ala Hamid, 2000: 9)

แหล่งข้อมูลหลักในความหมายนี้ไม่ได้เน้นในมิติของความเก่าแก่ของหลักฐาน แต่จะเน้นในมิติของการมีสายรายงานหรือไม่มีสายรายงาน ตัวอย่างเช่น ตำราหะดีษทั้งหกเล่ม (كتب الستة) เป็นแหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับสี่เราะฮ์ของท่านนบี ﷺ ถึงแม้ว่าผู้เขียนทั้งหมดล้วนไม่ได้มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับท่านนบี ﷺ แต่ได้รวบรวมหะดีษโดยวิธีรับตรงหรือที่เรียกว่าตะลักกี (التلقي) จากครูของพวกเขาและบรรดาครูของพวกเขาก็มีสายรายงานตามลำดับชั้นจนถึงท่านนบี ﷺ หรือถึงต้นตอของเหตุการณ์ ตำราหะดีษทั้งหกจึงถือว่าเป็นแหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับสี่เราะฮ์ของท่านนบี ﷺ เปรียบเทียบได้กับตำราอัลอุมม วัลมุลูก (تاريخ الأمم والملوك) ของญอบารีย (มีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 224-310/ค.ศ. 839-923) ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เคาะลีฟะฮ์อรรอซิดูน เพราะญอบารียนำเสนอโดยใช้สายรายงาน แม้ว่าญอบารียไม่ได้มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับเคาะลีฟะฮ์อรรอซิดูนก็ตาม ในขณะที่ตำราตาริค อัลคุละฟะฮ์ (تاريخ الخلفاء) ของอัลสุญญีย (มีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 849-911) ไม่ถือว่าเป็นแหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เคาะลีฟะฮ์อรรอซิดูน เพราะอัลสุญญียไม่ได้มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับเคาะลีฟะฮ์อรรอซิดูน อีกทั้งไม่ได้นำเสนอโดยใช้สายรายงานแต่ในขณะเดียวกันตำราเล่มนี้เป็นแหล่งข้อมูลหลักสำหรับประวัติศาสตร์ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ในอียิปต์และประวัติศาสตร์มัมลุกแห่งอียิปต์ เพราะอัลสุญญียมีชีวิตอยู่ร่วมสมัยกับสองราชวงศ์นี้

กล่าวโดยสรุปแล้ว แหล่งข้อมูลหลักทางประวัติศาสตร์อิสลามคือ เอกสาร

หรือตำราทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้น ๆ หรือที่เขียนขึ้นโดยใช้สายรายงาน (سناد) ส่วนแหล่งข้อมูลเสริมทางประวัติศาสตร์อิสลามก็คือ ตำราทางศาสตร์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทางประวัติศาสตร์แต่มีเนื้อหาบางส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อประวัติศาสตร์อิสลาม แหล่งข้อมูลเสริมนี้จะใช้ต่อเมื่อไม่ปรากฏข้อมูลในแหล่งข้อมูลหลักเท่านั้น

นอกจากความเป็นแหล่งข้อมูลหลักแล้ว ความเป็นดั้งเดิม (Originality) ของข้อมูลก็ควรคำนึงด้วย หากว่าข้อมูลเดียวกันค้นพบทั้งในตำราสี่เราะฮ์ของอิบนุ อิศฮาก (มีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 85-151) ตำราสี่เราะฮ์ของอิบนุ อีซาม (เสียชีวิตปี ฮ.ศ. 218) ตำราอัลอุมัม วัลมุลูก ของอัลญอบารีย (มีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 224-310) ตำราอัลบิดายะฮ์ วันนิฮายะฮ์ของอิบนุ กะษีร (มีชีวิตระหว่างปี ฮ.ศ. 701-774) เป็นต้น นักวิจัยจะต้องอ้างอิงจากอิบนุ อิศฮากเป็นหลักเพราะความเป็นดั้งเดิมของข้อมูล แม้ว่าระดับความน่าเชื่อถือของอิบนุ อิศฮากน้อยกว่าอิบนุ อีซามและญอบารียก็ตาม แต่ถ้าหากข้อมูลขัดแย้งกันย่อมต้องยึดรายงานของผู้ที่มีความน่าเชื่อมากกว่าเป็นหลัก ตัวอย่างเช่น ในประเด็นช่วงเวลาการฝังศพของท่านนบี ﷺ พบข้อมูลทางประวัติศาสตร์กล่าวไว้ว่า

ثم دفن رسول الله ﷺ من وسط الليل ليلة الأربعاء
 ความว่า “หลังจากนั้นศพของท่านนบี ﷺ ถูกฝังลงในช่วงเวลากลางคืนของคืนวันพุธ”

ซึ่งข้อความข้างต้นนี้ปรากฏอยู่ทั้งในตำราสี่เราะฮ์ของอิบนุ อิศฮาก เล่มที่ 2

หน้า 721 ตำราสี่เราะฮ์ของอิบนุ อีซาม เล่มที่ 4 หน้า 315 ตำราอัลอุมัม วัลมุลูกของอัลญอบารียเล่มที่ 3 หน้า 213 และตำราอัลบิดายะฮ์ วันนิฮายะฮ์ ของอิบนุ กะษีร เล่มที่ 8 หน้า 138 แม้ว่าตำราดังกล่าวนี้ล้วนแต่เป็นแหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับชีวประวัติของท่านนบีﷺ แต่ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะต้องอ้างอิงจากตำราสี่เราะฮ์ของอิบนุ อิศฮาก เพราะความเป็นดั้งเดิมของข้อมูล ซึ่งนักประวัติศาสตร์ท่านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นท่านอิบนุ อีซาม ท่านญอบารียหรือท่านอิบนุ กะษีร ล้วนก็อ้างอิงรายงานจากอิบนุ อิศฮาก

เป็นที่ทราบดีว่าแหล่งข้อมูลหลักไม่ได้หมายความว่า เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่สามารถเชื่อถือได้ทั้งหมด ดังนั้นขั้นตอนที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อีกประการหนึ่งหลังจากได้ข้อสนเทศทางประวัติศาสตร์แล้วคือ การพิสูจน์ถึงความจริงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งในประวัติศาสตร์อิสลามมีระเบียบวิธีและเครื่องมือในการตรวจสอบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกับประวัติศาสตร์ทั่วไป

2. การตรวจสอบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อิสลาม

ข้อเท็จจริง (Fact) โดยทั่วไปหมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่รับรู้ว่ามีอยู่จริงหรือเกิดขึ้นจริง (Bajaj, 1998: 177) ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ (Historical Facts) เป็นวัตถุดิบที่สำคัญยิ่งในการศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากข้อเท็จจริง แต่ไม่ได้หมายความว่าข้อเท็จจริงในอดีตมีความสำคัญทั้งหมด เพราะทุกข้อเท็จจริงในอดีต

ไม่ใช่เป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด แต่ทุกความจริงทางประวัติศาสตร์ทั้งหมด ล้วนแต่เป็นข้อเท็จจริงในอดีต หลังจากได้ รวบรวมข้อสนเทศทางประวัติศาสตร์แล้วนัก วิจัยจะต้องตรวจสอบว่าข้อสนเทศดังกล่าว นั้นเป็นข้อเท็จจริงหรือความจริงทาง ประวัติศาสตร์หรือไม่

ในทางประวัติศาสตร์อิสลามข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความ ตั้งเดิมหรือความเก่าแก่ของหลักฐาน แต่จะ ขึ้นอยู่กับความน่าเชื่อถือของผู้รายงานเป็นหลัก ซึ่งสอดคล้องกับอัลกุรอานได้กล่าวไว้ ความว่า “*โอ้ครุฑาชนทั้งหลาย หากคนชั่ว นำข่าวใด ๆ มาแจ้งแก่พวกเจ้า พวกเจ้าก็จง สอบสวนให้แน่ชัด หาไม่แล้วพวกเจ้าจะก่อ เคาระห์กรรมแก่พวกหนึ่งโดยไม่รู้ตัว และ พวกเจ้าจะกลายเป็นผู้เสียใจในสิ่งที่พวกเจ้า ได้กระทำให้*” (สุเราะฮ์อัลหุญุรฺ: 6) ด้วย เหตุนี้นักวิชาการมุสลิมจึงให้ความสำคัญกับ สายรายงานเป็นอย่างมาก ดังที่อิมามมุสลิม (Muslim, 1991: 1/15) ได้รายงานจากอับดุล ลอฮฺ อิบน์ มุบาร็อกกล่าวถึงความสำคัญของการสืบสายรายงานไว้ความว่า “*การสืบสาย รายงานเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา หากไม่มี สายรายงาน แน่แน่นอนที่สุดผู้ที่พูดก็จะพูดในสิ่งที่ตนปรารถนา*”

การสืบสายรายงาน (إسناد) ไม่ใช่ มีอยู่เฉพาะในศาสตร์หะดีษเท่านั้น แม้แต่ใน รายงานประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประวัติศาสตร์ในยุคต้นของอิสลามมักนำ เสนอด้วยสายรายงานซึ่งเป็นอัตลักษณ์ เฉพาะของประวัติศาสตร์อิสลามที่ไม่ปรากฏ ในประวัติศาสตร์อื่น ๆ การมีสายรายงานใน รายงานประวัติศาสตร์นั้นหมายความว่า

ศาสนาอิสลามรู้จักใช้บุคคลเป็นพยานใน รายงานประวัติศาสตร์ทั้ง ๆ ที่ในอารยธรรม อื่น ๆ ในยุคสมัยเดียวกันนั้นรู้จักใช้พยาน บุคคลในเรื่องการศาลเท่านั้นเอง ซึ่งในเรื่องนี้ สร้างความงงกันแก่นักประวัติศาสตร์ตะวันตกเป็นอย่างมาก ดังที่ Springer นักบูรพาคติ ชาวเยอรมันกล่าวอย่างแปลกใจว่า “*สิ่งดัง กล่าวนี้เป็นไปได้อย่างไร ทั้ง ๆ ที่ชนชาติอื่น ๆ ก่อนอิสลามทั้งในตะวันออกและตะวันตกซึ่ง มีอารยธรรมสูงกว่าอิสลามแต่ก็ยังไม่รู้จักการ ให้ความสำคัญกับพยานบุคคลในการรายงาน ประวัติศาสตร์ จนทำให้ประวัติศาสตร์ของ พวกเขากลายเป็นนิยายปรัมปราที่เล่าสู่กันฟัง เพื่อความเพลิดเพลินเท่านั้น*” (Ibn Ishaq, 1988: 30)

เนื่องจากประวัติศาสตร์อิสลามมี สายรายงานกำกับ ดังนั้นการตรวจสอบสาย รายงานจึงเป็นวิธีหนึ่งที่สำคัญในการตรวจสอบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ดังที่ยุสรี อับดุลฆอนียฺ อับดุลลอฮฺ (Abdullah, 2004: 2-3) กล่าวว่า “*ระบบการสืบสายรายงาน (إسناد) เป็นระเบียบวิธีหนึ่งที่ใช้ในการตรวจสอบข้อเท็จจริงของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นระเบียบวิธีของนักหะดีษที่ใช้ในการ ตรวจสอบหะดีษ*”

ในทัศนะของอิบนุ ค็อลดูน (เสียชีวิตปี ฮ.ศ. 808/ ค.ศ.1406) การตรวจสอบ ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จะต้องอยู่บน พื้นฐานหลัก 2 ประการ คือ

1) การกลั่นกรองรายงาน (تحصيل الأخبار) หมายถึงการวิพากษ์ข้อมูลเพื่อ จำแนกความจริงออกจากความเท็จ

2) การเข้าถึงมูลเหตุของเหตุการณ์ (تعليل الوقائع) หมายถึงการพิสูจน์ถึงเหตุ

และผลของเหตุการณ์ (Togan, 1985: 159-160)

ส่วนอัลบิรูนี (Al-Birūni, 1878: 4) ได้กล่าวว่าเพื่อให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ปรากฏขึ้นจะต้องใช้ระเบียบวิธีความสอดคล้องกับปัญญา (الاستدلال بالمعقولات) และการเปรียบเทียบข้อมูล (مقايضة المعلومات)

กล่าวโดยสรุปแล้วเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบข้อมูลทางประวัติศาสตร์อิสลามมี 3 ประการดังนี้ คือ

- 1) การใช้ระบบสายรายงาน (الإسناد)
- 2) ความสอดคล้องกับปัญญา (الاستدلال بالمعقولات)
- 3) การเปรียบเทียบข้อมูล (مقايضة المعلومات)

มุห์มัด โมฮาร์ อะลี (Ali, 1997: 1A/20) ได้วางกฎเกณฑ์ในการรับสายรายงานทางประวัติศาสตร์ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. หากมีหลายสายรายงานจะต้องยึดสายรายงานที่เข้มแข็งกว่าเสมอซึ่งจะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของระบบการสืบสายรายงาน (Isnad System) และอัลญุรห์ วัลตะอ์ดีล (الجرح والتعديل)

2. จะต้องเป็นสายรายงานที่ไม่ขัดกับหะดีษที่เศาะฮี้ห์

3. ถ้าหากมีหะดีษเศาะฮี้ห์สองบทหรือมากกว่าขัดแย้งกันให้ยึดบทหะดีษที่ตรงกับอัลกุรอาน และหากไม่มีที่ตรงกับอัลกุรอานให้ยึดบทที่ตรงกับรายงานประวัติศาสตร์

4. ถ้าหากมีหะดีษฎะอ์ฟ สองบทหรือมากกว่าขัดแย้งกันให้ยึดบทที่ตรงกับสายรายงานประวัติศาสตร์

5. หากไม่ปรากฏทั้งในอัลกุรอานและในหะดีษให้ยึดรายงานที่ปรากฏในประวัติศาสตร์เป็นหลักโดยไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ถึงความน่าเชื่อถือของสายรายงาน แต่ทั้งนี้จะต้องไม่ใช่เรื่องเกี่ยวกับอะกิดะฮ์ (หลักศรัทธา) หรือชะรีอะฮ์ (หลักศาสนบัญญัติ)

นอกจากกฎเกณฑ์ในการรับสายรายงานตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว นักวิจัยจะต้องรู้ด้วยว่ารายงานลักษณะใดไม่ควรนำมาเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งอิบนุญญาซีได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่าหากมีรายงานที่ขัดกับเหตุผลหรือขัดกับหลักการอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป (The Accepted Principles) พึงทราบไว้ว่ารายงานบทนั้นเป็นรายงานเท็จโดยไม่จำเป็นจะต้องพิสูจน์ถึงความน่าเชื่อถือของผู้รายงาน เฉกเช่นเดียวกันไม่จำเป็นจะต้องรับรายงานที่ขัดกับประสบการณ์หรือข้อปฏิบัติดั้งเดิมโดยไม่มีคำอธิบายใด ๆ เพิ่มเติม (Nu'mani, 2001:1/42)

อัลลามะฮ์ ซิบลีย์ นุ้มานีย (Nu'mani, 2001: 1/43) ได้สรุปคุณลักษณะรายงานที่ไม่น่าเชื่อถือไว้ดังนี้

1. รายงานที่ขัดกับเหตุผล
2. รายงานที่ขัดกับหลักการอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป
3. รายงานที่ขัดแย้งกับประสบการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปหรือประสบการณ์ทางกายภาพ
4. รายงานที่ขัดกับอัลกุรอานหรือหะดีษที่มุตะวาติร (المتواتر) หรือขัดกับมติเอกฉันท์อันเป็นสิ้นสุดของปวงปราชญ์มุสลิม (إجماع قطعي) โดยไม่มีข้ออธิบายเพิ่มเติมใด ๆ

5. รายงานที่กล่าวถึงโทษทัณฑ์อันรุนแรงต่อการกระทำผิดที่เล็กน้อย

6. รายงานที่ไม่สอดคล้องกับปัญญา
7. รายงานที่สัญญาจะให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ยิ่งใหญ่อต่อการกระทำที่เล็ก ๆ น้อย ๆ
8. รายงานที่มีสายรายงานคนเดียวและไม่เคยพบกันโดยตรงกับสายรายงานที่เขารายงาน
9. รายงานในเรื่องที่เป็นสาธารณะซึ่งควรที่จะรับรู้กันทั่วไปแต่กลับรายงานโดยสายรายงานคนเดียว
10. รายงานที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ทุกคนควรที่จะจดจำและเกี่ยวข้องกับคนหมู่มากแต่กลับรายงานโดยเพียงคนเดียว

นอกจากนี้ นักวิจัยจะตระมัดระวังอย่างมากในการกล่าวหาในเชิงลบต่อบุคคลในประวัติศาสตร์ ดังที่มุฮัมมัด อิบน์มุชาอัลชะรีฟ (Al-Sharif, 2008: 11-12) ได้กล่าวไว้ว่า “หากรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์พิตนะฮ์หรือการตัดสินว่าใครคนใดคนหนึ่งเป็นมุนาฟิก หรือเป็นกาฟิรหรือรายงานที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเร้นลับต่าง ๆ จะต้องยืนยันด้วยสายรายงานที่เศาะฮีห์หรือหะสันเท่านั้น ซึ่งอาจเป็นลัษาดิฮ์หรือลัฆอริฮ์ (لشاهد أو لغيره) ก็ได้ แต่จะไม่รับสายรายงานที่ ฎะอ์อีฟเป็นอันขาด”

3. วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์อิสลาม

การวิพากษ์เป็นอีกเครื่องมือหนึ่งในการเข้าถึงความจริงทางประวัติศาสตร์ การวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์โดยทั่วไปหมายถึง วิธีการหรือกระบวนการในการตรวจสอบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นการประเมินค่าของข้อสนเทศที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานว่ามีคุณค่าทางประวัติศาสตร์มากน้อยเพียงใด และเชื่อถือได้มากน้อยเพียงใด การวิพากษ์สามารถแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1. การวิพากษ์ภายนอก (External Criticism) เป็นการประเมินค่าเบื้องต้นของหลักฐานโดยพิจารณาจากภายนอก ตัวอย่างเช่น เมื่อผู้วิจัยต้องการอ้างอิงข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ชิ้นใดชิ้นหนึ่ง ผู้วิจัยจะต้องหาคำตอบว่า ใครเป็นผู้เขียนหรือบันทึกเอกสารฉบับนี้ เอกสารฉบับนี้เป็นต้นฉบับจริงหรือเป็นฉบับที่ถูกคัดลอกมาแล้ว เอกสารนี้เขียนขึ้นเมื่อไรและอยู่ในยุคสมัยใด เอกสารนี้เขียนขึ้นโดยใช้วัสดุใด สภาพของเอกสารอยู่ในระดับใด และเอกสารนี้มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อย่างไร เป็นต้น

2. การวิพากษ์ภายใน (Internal Criticism) เป็นการประเมินเนื้อหาของข้อมูลที่ปรากฏในหลักฐานนั้น ๆ ว่ามีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด การวิพากษ์ภายในมีความสลับซับซ้อนมากกว่าการวิพากษ์ภายนอก ตัวอย่างการวิพากษ์ภายในเช่น เมื่อนักวิจัยต้องการอ้างอิงข้อมูลจากเอกสารประวัติศาสตร์ชิ้นใดชิ้นหนึ่ง นักวิจัยจะต้องตั้งคำถามว่า ผู้เขียนหรือผู้บันทึกเอกสารนี้สังกัดอยู่ในกลุ่มแนวคิดใด เอกสารนี้เขียนขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ใด ผู้เขียนมีสถานภาพอย่างไรในขณะที่เขียนเอกสารนี้ เป็นต้น นักประวัติศาสตร์ที่สังกัดอยู่ในกลุ่มแนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง เมื่อเขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นปฏิปักษ์กับกลุ่มของตนเองย่อมมีอคติปะปนอยู่อย่างแน่นอน เฉกเช่นเดียวกันกับนักประวัติศาสตร์ที่รับใช้อยู่ในราชสำนัก ซึ่งเมื่อเขาบันทึกเหตุการณ์ในราชสำนักหรือเกี่ยวกับราชกรณียกิจของสุลต่านย่อมบันทึกเฉพาะในด้านที่เป็นเชิงบวกเท่านั้นโดยไม่ปรากฏในด้านที่เป็นเชิงลบอย่างแน่นอน ซึ่งนักวิจัยจะต้องระมัดระวังใน

เรื่องนี้เป็นอย่างมาก

นอกจากนี้งานเขียนประวัติศาสตร์อิสลามในยุคต้นมักแบ่งออกเป็น 3 สำนักคิดใหญ่ ๆ คือ สำนักคิดมะดีนะฮ์ สำนักคิดเยเมน และสำนักคิดอิรัก ซึ่งแต่ละสำนักคิดมีอัตลักษณ์ทั้งในเรื่องระเบียบวิธีและแนวเนื้อหาเป็นของตนเอง (Yatim, 1997: 41-69) นักวิจัยจะต้องรู้ว่างานวิจัยของตนเองควรใช้อ้างอิงข้อมูลจากสำนักคิดใดเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและครบถ้วนมากที่สุด

4. การตีความประวัติศาสตร์อิสลาม

คุณค่าที่แท้จริงของงานประวัติศาสตร์ขึ้นอยู่กับวิธีการตีความ การตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์หมายถึงการพยายามเข้าใจความหมายของข้อสนเทศที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งมี 2 ระดับคือ ความหมายตามตัวอักษรและความหมายแอบแฝงที่แท้จริงตามเจตนารมณ์ของผู้เขียน อย่างไรก็ตามงานทางประวัติศาสตร์มีลักษณะเป็นอัตวิสัยสูง ซึ่งสามารถตีความได้หลากหลายทิศทางมากกว่าที่จะเป็นภววิสัยที่แน่นอนตายตัว ข้อเท็จทางประวัติศาสตร์อันเดียวกันสามารถตีความได้หลากหลายทิศทางทั้งที่เป็นเชิงบวกหรือเชิงลบ ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดการตีความประวัติศาสตร์อิสลามเลยเถิดเกินไป นักวิชาการมุสลิมได้กำหนดหลักสำคัญ ๆ เพื่อเป็นกรอบในการตีความและอธิบายประวัติศาสตร์อิสลามดังนี้

1. หลักของอะกีดะฮ์อิสลามียะฮ์ (หลักศรัทธาในอิสลาม) นักวิจัยจะต้องตีความประวัติศาสตร์อิสลามไม่หลุดออกจากกรอบอะกีดะฮ์อิสลามียะฮ์ ทุกเหตุการณ์ที่

เกิดขึ้นทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคตเป็นไปตามหลักกฎสภาวะของอัลลอฮ์หรือสุนนะตุลลอฮ์ และทุกอย่างที่เกิดขึ้นมี hikmah (วิทย์ปัญญา) ในตัวของมันเองทั้งสิ้น เพราะพระองค์อัลลอฮ์ไม่ทรงให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นโดยไร้สาระ นักวิจัยมุสลิมจะต้องตีความประวัติศาสตร์อิสลามในเชิงปกป้องความบริสุทธิ์ของอิสลาม ยืนยันในหลักของความดีสุดท้ายในอิสลาม รวมทั้งหลักนบูวะฮ์ (ความเป็นศาสนทูต) ตลอดจนหลักความเป็นอะดาละฮ์ ของบรรดาเศาะหาบะฮ์ (อัครสาวก) เป็นต้น

2. หลักของบทเรียนและอุทาหรณ์ นักประวัติศาสตร์อิสลามทั้งในอดีตและปัจจุบันต่างเห็นพ้องต้องกันว่าเจตนารมณ์ที่สำคัญที่สุดของการศึกษาประวัติศาสตร์คือการถอดบทเรียนและอุทาหรณ์จากประวัติศาสตร์ (Historical Lessons) (Grine, et al. 2013: 303) การศึกษาประวัติศาสตร์อิสลามไม่ได้มีเจตนาที่ต้องการขุดคุ้ยเพื่อมาตำหนิความบกพร่องหรือความไม่ดีของบุคคลหรือชนชาติในอดีตที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะความผิดพลาดของคนในอดีตไม่ได้เป็นภาระความรับผิดชอบของคนในปัจจุบัน ดังที่อัลกุรอานได้กล่าวไว้ความว่า

“นั่นคือหมู่ชนที่ล่วงลับไปแล้ว สิ่งที่พวกเขาชวนขวayıไว้ก็ย่อมได้แก่พวกเขา และสิ่งที่พวกเขเจ้าชวนขวayıไว้ก็ย่อมได้แก่พวกเขเจ้า และพวกเขเจ้าจะไม่ถูกไต่สวนถึงสิ่งที่พวกเขเจ้ากระทำ” (สุเราะฮ์อัลบะเกาะเราะฮ์: 134)

3. หลักของความสมดุล การตีความประวัติศาสตร์โดยทั่วไปมักใช้ทฤษฎีต่าง ๆ ที่สุดโต่งไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่งซึ่งมักจะละเลยต่อคุณค่าทางจิตวิญญาณของ

มนุษย์ เช่น ทฤษฎีโลกียะนิยม ทฤษฎีวัตถุนิยม เป็นต้น ในทัศนะของอิสลาม พฤติกรรมของมนุษย์ไม่สามารถแยกแยะระหว่างร่างกายกับจิตใจออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ความจริงแล้วศาสนาอิสลามมีความสมดุลในทุกด้านและทุกมิติ ไม่ว่าในมิติอะกิตะฮ์ (หลักศรัทธา) อิบาเดฮ์ (หลักสัการะกิจ) ชะรีอะฮ์ (หลักศาสนบัญญัติ) และมุอามะละฮ์ (หลักธุรกรรม) อิสลามให้ความสำคัญระหว่างวัตถุกับจิตวิญญาณและระหว่างทางโลกกับทางธรรมอย่างสมดุล อาารยธรรมอิสลามสถาปนาขึ้นบนหลักของความสมดุลระหว่างวัตถุกับจิตวิญญาณ ดังนั้นเมื่อจะตีความประวัติศาสตร์ของมนุษย์จะต้องคำนึงถึงหลักของความสมดุลดังกล่าวนี้

4. หลักของความครอบคลุม ประวัติศาสตร์อิสลามไม่ได้หมายถึงประวัติของเคาะลีฟะฮ์ สุลต่านหรือผู้ปกครองเท่านั้น แต่หมายรวมถึงพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตทุกมิติ ทั้งในมิติสังคม วัฒนธรรม จริยธรรม เศรษฐกิจ การศึกษาและการเมือง เพราะศาสนาอิสลามเป็นศาสนาของอัลลอฮ์ที่มีความสมบูรณ์และครอบคลุมในทุกมิติ ดังนั้นการตีความประวัติศาสตร์อิสลามจะต้องคำนึงถึงทุกมิติอย่างครอบคลุม

5. หลักปทัสถาน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ สภาพภูมิอากาศ ความเชื่อและสภาพทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้แต่ละสังคมมีค่านิยม จารีตประเพณี วิถีประเพณีหรือปทัสถานที่แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของอิบน์ ค็อลดูนที่ว่า เงื่อนไขที่แตกต่างกันระหว่างบุคคลย่อมส่งผลทำให้วิถีชีวิตของบุคคลแตกต่างกันไปด้วย (White, 2009: 226) ดังนั้นการตีความประวัติศาสตร์

จึงต้องคำนึงถึงบรรทัดฐานหรือปทัสถานของแต่ละสังคมด้วย

6. หลักของความยืดหยุ่นและไม่คลั่งไคล้ในสำนักคิดใดสำนักคิดหนึ่ง การตีความประวัติศาสตร์อิสลามจะต้องใจกว้างและยืดหยุ่นระหว่างทัศนะต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ไม่คลั่งไคล้ในสำนักคิดหรืออุดมการณ์ใด อุดมการณ์หนึ่งจนเป็นเหตุให้ต้องอุปโลกน์ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เพื่อสนองตอบกลุ่มพรรคพวกของตนเอง

สรุปได้ว่าการวิจัยทางประวัติศาสตร์อิสลามมีระเบียบวิธีที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเองซึ่งในรายละเอียดบางขั้นตอนอาจไม่เหมือนกับระเบียบวิธีของประวัติศาสตร์ทั่วไป แต่ยังคงรักษากรอบของความเป็นวิชาการที่ไม่ทำให้ความน่าเชื่อถือของประวัติศาสตร์อิสลามลดน้อยถอยลง ประวัติศาสตร์อิสลามเป็นศาสตร์และศิลป์ที่สะท้อนถึงการพัฒนาการของศาสนาอิสลามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในบางช่วงของประวัติศาสตร์อิสลามมีความเกี่ยวพันกับอุดมการณ์อิสลามโดยตรงอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ เช่น ชีวประวัติของท่านนบีมุหัมมัด ﷺ ประวัติศาสตร์เคาะลีฟะฮ์อรรอชีนผู้ทรงธรรมทั้งสิ้น เป็นต้น ซึ่งนักประวัติศาสตร์จะต้องระมัดระวังและพิถีพิถันอย่างมากในการนำเสนอ วิพากษ์วิจารณ์ หรือตีความข้อเท็จจริงประวัติศาสตร์ในยุคดังกล่าวนี้ มิเช่นนั้นแล้วหากเกิดความผิดพลาดเสมือนหนึ่งเป็นการบิดเบือนหรือทำลายศาสนาอิสลามโดยไม่รู้ตัว

บรรณานุกรม

- วรรณ คำปานบุตร. (2559). การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์. สืบค้นเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2559. สืบค้นจาก http://www.baanjomyut.com/library_2/extension-3/the_study_of_history/index.html
- อดิสร ศักดิ์สูง. (2552). *ความคิดทางประวัติศาสตร์และวิธีวิทยาวิจัย*. สงขลา: ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยทักษิณ.
- Abdullah, Yusri Abdul Ghani. (2004). *Historiografi Islam Dari Klasik Hingga Modern*. Budi Sudrajat M.A., translator. Jakarta: Raja Grafindo Persada.
- Bajaj, Satish K. (1998). *Research Methodology in History*. New Delhi: Anmol Publications PVT. Ltd.
- Grine, Fadila; et al. (2013). Islamic Historical Writing: A Critical Analysis. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 13(3): 303-313.
- Al-Hilwani, Sa'd Badir. (1999). *Madkhal Ilā 'Ilm al-Tarikh wa Manāhij al-Bahth Fihi* (مدخل إلى علم التاريخ ومناهج البحث فيه). N.p.
- Ibn 'Abdullah Ala Hamid, Sa'd. (2000). *Turuq al-Takhrij al-Hadith* (طرق التخریج الحديث). Riyadh: Dar 'Ulum al-Sunnah.
- Ibn Ishaq, Muhammad. (1988). *Siyar (Peygamber Tarihi)*. Istanbul: Akabe.
- Al-Jurjani, Ali Muhammad al-Sharif (d.1413 A.D./716 A.H). 1985. *Kitab al-Ta'rifat* (كتاب التعريفات). Beirut: Maktabah Lubnan.
- Muslim, Abu al-Husayn Muslim Ibn al-Hajjaj al-Qushayri al-Naysaburi. (1991). *Sahih Muslim* (صحیح مسلم). Muhammad Fu'ad 'Abdulbaqi, tahqiq. Vol.I-V. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah.
- Nu'mani, Allamah Shibli. (2001). *Sirat-un-Nabi: The Life of the Prophet (P.B.U.H.)*. M. Tayyib Budayuni, translator. Vol.I. New Delhi: Rightway Publications.
- Al-Sharif, Muhammad Ibn Musa. (2008). *Dawabit Manhajiyah fi 'Ard al-Sirah al-Nabawiyah* (ضوابط منهجية في عرض السيرة النبوية). www.altareekh.com (accessed May 5, 2011)
- Togan, A. Zeki Velidi. (1985). *Tarihte Usul*. Istanbul: Enderun Kitab evi.
- Al-Tahhan, Mahmud. (1415 A.H). *Taysir Mustalah al-Hadith* (تيسير مصطلح الحديث). Iskandariyah: Markaz al-Huda Li-Dirasat.
- Al-'Umari, Akram Diya'. (1994). *Al-Sirah al-Nabawiyah al-Sahihah* (السيرة النبوية الصحيحة). Vol.I-II. Al-Madinah al-Munawwarah: Maktabah al-'Ulum wa al-Hikam.

- White, Ali. (2009). **An Islamic Approach to Studying History: Reflections on Ibn Khaldun's Deterministic Historical Approach**. Intellectual Discourse. Vol. 17, No 2, p 221-244.
- Yatim, H. Badri. (1997). **Historiographi Islam**. Jakarta: PT Logos Wacana Ilmu.
- Zayn al-'Abidin, Muhammad Surur Ibn Nayif. (1988). **Dirasat fi al-Sirah al-Nabawiyah** (دراسات في السيرة النبوية). Birmingham: Dar al-Arqam.